TURIZM SOHASIDA BARQARORLIKNI TA’MINLASHNING MOLIYAVIY-IQTISODIY VOSITALARI

Obidov Shoxrux Rustam o'g'li
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti “Turizm va mehmonxona biznesi” kafedrasi mustaqil izlanuvchisi (PhD)

Qabul qilindi: 17.02.2026
Ko‘rib chiqildi: 18.02.2026
Tasdiqlandi: 19.02.2026

Kalit so‘zlar:
barqaror turizm, moliyaviy mexanizmlar, ekologik soliqlar, yashil investitsiyalar, davlat-xususiy sheriklik, hududiy rivojlanish, turizm iqtisodiyoti, ekologik muvozanat

Annotatsiya. Mazkur tezisda turizm sohasida barqaror rivojlanishni ta’minlashda moliyaviy-iqtisodiy vositalarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Turizm faoliyatining tez sur’atlarda kengayishi iqtisodiy foyda bilan bir qatorda ekologik yuklama va ijtimoiy muammolarni ham keltirib chiqarishi aniqlanadi. Shu bois turizmni boshqarishda ekologik soliqlar, differensial yig‘imlar, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kompleks qo‘llash zarurligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari ushbu vositalar turistik resurslardan oqilona foydalanishni rag‘batlantirib, hududiy rivojlanish muvozanatini ta’minlashini ko‘rsatadi. Shuningdek, barqaror turizmni shakllantirishda iqtisodiy rag‘batlar va ekologik mas’uliyat uyg‘unligini ta’minlash uzoq muddatli raqobatbardoshlikni oshirishi aniqlanadi.

Kirish. Hozirgi davrda turizm iqtisodiyotning eng dinamik rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. U nafaqat xizmat ko‘rsatish sektori sifatida, balki hududiy rivojlanish, bandlikni oshirish, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va xalqaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashning muhim omiliga aylangan. Transport va kommunikatsiya infratuzilmasining rivojlanishi, raqamli platformalarning kengayishi hamda aholining daromadlari ortib borishi turizm xizmatlariga bo‘lgan talabni sezilarli darajada oshirmoqda. Shu bilan birga, turizmning tez sur’atlarda rivojlanishi tabiiy resurslardan ortiqcha foydalanish, ekologik muvozanatning buzilishi, tarixiy-madaniy merosning zararlanishi va mahalliy aholi turmush tarziga bosim kabi salbiy oqibatlarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli bugungi kunda turizmni faqat iqtisodiy daromad manbai sifatida emas, balki barqaror rivojlanish tamoyillari asosida boshqarish zarurati yuzaga kelmoqda. Barqaror turizm tushunchasi iqtisodiy samaradorlik, ekologik muhofaza va ijtimoiy manfaatlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashni nazarda tutadi. Bunda asosiy maqsad turizm faoliyatidan olinadigan daromadni oshirish bilan birga tabiiy va madaniy resurslarni kelajak avlodlar uchun saqlab qolishdir. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish esa faqat ma’muriy yoki tashkiliy choralar bilangina emas, balki puxta ishlab chiqilgan moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Chunki har qanday xo‘jalik yurituvchi subyektning faoliyati

iqtisodiy rag‘batlar va moliyaviy cheklovlar orqali boshqariladi. Demak, turizm sohasida barqarorlikni ta’minlash uchun iqtisodiy manfaat va ekologik mas’uliyatni uyg‘unlashtiruvchi vositalar tizimini shakllantirish muhim hisoblanadi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ekologik soliqlar, differensial to‘lovlar, subsidiya va grantlar, yashil investitsiyalar, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari hamda barqaror infratuzilmaga yo‘naltirilgan kreditlar turizmning barqaror rivojlanishini ta’minlashda samarali vositalar bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu vositalar turistik faoliyat ishtirokchilarini resurslardan oqilona foydalanishga undaydi, ortiqcha yuklamani kamaytiradi va hududiy iqtisodiyotning muvozanatli rivojlanishiga yordam beradi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun turizmni ekologik va iqtisodiy jihatdan barqaror shaklda rivojlantirish milliy iqtisodiy xavfsizlik va uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston sharoitida ham turizm iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri sifatida rivojlanmoqda. Mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, noyob tabiiy landshaftlari va ziyorat turizmi salohiyati turizmni barqaror asosda rivojlantirishni talab etadi. Shu bois turizm faoliyatini tartibga solishda ekologik va iqtisodiy manfaatlarni uyg‘unlashtiruvchi moliyaviy-iqtisodiy vositalarni joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Mazkur tezisning maqsadi turizm sohasida barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiluvchi moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarning nazariy asoslarini yoritish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Turizm sohasida barqarorlik masalasi so‘nggi o‘n yilliklarda iqtisodiyot, ekologiya va ijtimoiy rivojlanish kesishgan nuqtadagi dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biriga aylandi. Ilmiy adabiyotlarda “barqaror turizm” tushunchasi ilk bor barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan bog‘liq holda shakllangan bo‘lib, unda turistik faoliyatning iqtisodiy samaradorligi bilan bir qatorda ekologik muhofaza va mahalliy jamiyat manfaatlarini uyg‘unlashtirish zarurligi ta’kidlanadi. Tadqiqotchilar turizmni resurslarga eng sezgir tarmoqlardan biri sifatida baholab, uning uzoq muddatli rivoji iqtisodiy mexanizmlar orqali tartibga solinishi kerakligini qayd etadilar. Xorijiy ilmiy manbalarda barqaror turizmning nazariy asoslari ko‘proq ekologik iqtisodiyot konsepsiyasiga tayanadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, tabiiy resurslar cheklangan bo‘lgani sababli turizm faoliyati bozor mexanizmlarining o‘ziga xos shakllari orqali boshqarilishi lozim. Ayrim mualliflar turizmda bozor muvaffaqiyatsizliklari — tashqi effektlar (externalities) mavjudligini asosiy muammo sifatida ko‘rsatadi. Masalan, turistlar oqimi ortishi bilan atrof-muhitga yetkaziladigan zarar xizmat narxlarida aks etmaydi, natijada ortiqcha foydalanish yuzaga keladi. Shu sababli iqtisodiy adabiyotlarda ekologik soliqlar, kvotalar va kompensatsion to‘lovlar resurslardan foydalanishni muvozanatlashtiruvchi vosita sifatida tavsiya etiladi.

Ko‘plab tadqiqotlarda turizmni boshqarishda “ifloslantiruvchi to‘laydi” tamoyili asosiy iqtisodiy prinsip sifatida qaraladi. Bu yondashuvga ko‘ra, tabiiy muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi faoliyat moliyaviy xarajatlar bilan bog‘lanishi kerak. Natijada turistik korxonalar ekologik toza texnologiyalarni joriy etishga

rag‘batlantiriladi. Shu bilan birga, ayrim olimlar faqat soliq mexanizmlari yetarli emasligini, balki ijobiy rag‘batlar — subsidiyalar, grantlar va imtiyozli kreditlar ham zarurligini ta’kidlaydi. Ayniqsa, energiya tejamkor mehmonxonalar, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari va yashil transport infratuzilmasini rivojlantirish uchun davlat qo‘llab-quvvatlovi muhim omil hisoblanadi. Adabiyotlarda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari ham barqaror turizmni moliyalashtirishning samarali shakli sifatida keng o‘rganilgan. Tadqiqotchilar infratuzilma loyihalarida davlat investitsiyalari xavflarni kamaytirishi, xususiy sektor esa boshqaruv samaradorligini oshirishini qayd etadi. Natijada ekologik talablar asosida qurilgan turistik obyektlar iqtisodiy jihatdan ham barqaror faoliyat yuritishi mumkin. Boshqa bir guruh olimlar hududiy darajadagi differensial to‘lovlar tizimini qo‘llashni taklif etadi, bunda ekologik jihatdan nozik hududlarda turistlar sonini cheklash uchun yuqori yig‘imlar joriy qilinadi, kam rivojlangan hududlarda esa aksincha imtiyozlar beriladi.

So‘nggi tadqiqotlarda barqaror turizmni moliyalashtirishda yashil investitsiyalar va ESG (Environmental, Social, Governance) mezonlariga asoslangan kapital oqimlari alohida o‘rin egallamoqda. Ilmiy manbalarda banklar va investitsiya fondlari tomonidan ekologik standartlarga mos loyihalarni moliyalashtirish turizmning uzoq muddatli raqobatbardoshligini oshirishi qayd etiladi. Bu esa turizmni nafaqat daromad manbai, balki ekologik barqaror iqtisodiy tizim elementi sifatida ko‘rishga imkon beradi. MDH mamlakatlari olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa turizmni rivojlantirishda davlatning tartibga soluvchi roli yuqori baholanadi. Ular, ayniqsa, o‘tish iqtisodiyoti sharoitida bozor mexanizmlari yetarli darajada shakllanmaganligi sababli soliq imtiyozlari, preferensiyalar va maqsadli jamg‘armalar orqali qo‘llab-quvvatlash muhimligini ta’kidlaydi. Shuningdek, milliy madaniy meros obyektlarini saqlash xarajatlarini turistik yig‘imlar orqali qoplash amaliyoti samarali mexanizm sifatida ko‘rib chiqiladi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ishlarida turizmni rivojlantirish ko‘proq hududiy iqtisodiyot va infratuzilma rivoji bilan bog‘liq holda tahlil qilingan. Ular turizmni iqtisodiy o‘sish drayveri sifatida baholab, investitsiya muhiti, soliq siyosati va kreditlash tizimini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Biroq ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, turizmda barqarorlikni aynan moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlar orqali kompleks tartibga solish masalasi hali yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan. Umuman olganda, ilmiy manbalar tahlili turizm barqarorligini ta’minlashda iqtisodiy rag‘batlar va cheklovlarning uyg‘un tizimi zarurligini ko‘rsatadi. Soliqlar, subsidiyalar, yashil investitsiyalar, hududiy differensial to‘lovlar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kompleks qo‘llash turizmni ekologik va iqtisodiy jihatdan muvozanatli rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois ushbu yo‘nalishda milliy sharoitga moslashtirilgan moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi.

Tadqiqot muhokamasi. Turizm sohasida barqarorlikni ta’minlash masalasini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, tarmoqning rivojlanishi ko‘p jihatdan

iqtisodiy manfaatlar ustuvorligiga asoslanib kelgan. Natijada turistik oqimlar sonining ortishi qisqa muddatda daromadni oshirgan bo‘lsa-da, uzoq muddatda ekologik yuklama, infratuzilma eskirishi va tarixiy obyektlarning degradatsiyasi kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shuning uchun turizmni boshqarishda faqat tashkiliy choralar emas, balki iqtisodiy rag‘batlar tizimi hal qiluvchi omil bo‘lishi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari moliyaviy-iqtisodiy vositalar turistik faoliyat ishtirokchilarining xatti-harakatini o‘zgartirish orqali barqaror rivojlanishni ta’minlashini ko‘rsatadi. Birinchi navbatda, ekologik soliqlar va yig‘imlar turistik resurslardan foydalanishni tartibga soluvchi eng samarali mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Turistlar soni yuqori bo‘lgan hududlarda differensial yig‘imlar joriy etilishi ortiqcha yuklamani kamaytiradi hamda tashrif buyuruvchilar oqimini mavsumlar bo‘yicha taqsimlaydi. Bunday mexanizm nafaqat ekologik muhofazani kuchaytiradi, balki hududiy iqtisodiyotda muvozanatni ta’minlaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, to‘g‘ri belgilangan to‘lov stavkalari turistlar sonini keskin kamaytirmaydi, balki xizmat sifatining oshishiga olib keladi. Bu esa turizmni “ko‘p sonli” modeldan “yuqori qiymatli” modelga o‘tkazish imkonini beradi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish — ijobiy rag‘batlantiruvchi moliyaviy instrumentlardir. Subsidiyalar, grantlar va imtiyozli kreditlar orqali ekologik texnologiyalarni joriy etgan korxonalar qo‘llab-quvvatlansa, turizm infratuzilmasi asta-sekin “yashil iqtisodiyot” talablariga moslashadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, mehmonxonalar energiya tejamkor uskunalarni o‘rnatganda yoki chiqindilarni qayta ishlash tizimini joriy etganda dastlabki xarajatlar yuqori bo‘ladi, ammo davlat tomonidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lsa, investitsiya qaytimi tezlashadi va korxona uzoq muddatda raqobatbardosh bo‘lib qoladi. Demak, rag‘batlantiruvchi vositalar ekologik majburiyatlarni iqtisodiy manfaat bilan uyg‘unlashtiradi. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini tahlil qilish ham muhim natijalarni ko‘rsatdi. Yirik turistik infratuzilma loyihalari — transport yo‘llari, ekologik parklar, rekreatsion hududlar — katta kapital talab qiladi va ularni faqat davlat mablag‘lari hisobidan moliyalashtirish samarasiz bo‘lishi mumkin. Sheriklik modeli orqali davlat ekologik talablarni belgilaydi, xususiy sektor esa investitsiya va boshqaruv samaradorligini ta’minlaydi. Bu yondashuv resurslardan foydalanishda nazoratni saqlagan holda iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Natijada turizm infratuzilmasi barqaror va o‘zini oqlovchi tizimga aylanadi. Yana bir muhim jihat — hududiy differensial moliyaviy siyosatdir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, turistik oqimlar odatda mashhur markazlarda to‘planib qoladi, bu esa ekologik bosimni kuchaytiradi va boshqa hududlarning rivojlanish imkoniyatlarini cheklaydi. Kam rivojlangan hududlarda soliq imtiyozlari va investitsiya preferensiyalarini qo‘llash turistlar oqimini qayta taqsimlashga yordam beradi. Natijada milliy turizm tizimi hududiy jihatdan muvozanatli shakllanadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari turizm barqarorligini ta’minlash yagona vosita bilan emas, balki o‘zaro bog‘langan moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlar majmuasi orqali amalga oshirilishini ko‘rsatadi. Cheklovchi instrumentlar ekologik bosimni kamaytirsa,

rag‘batlantiruvchi vositalar innovatsiyalarni jadallashtiradi, sheriklik mexanizmlari esa investitsion barqarorlikni ta’minlaydi. Shu sababli turizm siyosatini shakllantirishda ushbu vositalarni kompleks qo‘llash eng maqbul yondashuv hisoblanadi.

Xulosa. Turizm sohasida barqarorlikni ta’minlash iqtisodiy foyda, ekologik muhofaza va ijtimoiy manfaatlar o‘rtasidagi muvozanatni talab etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, moliyaviy-iqtisodiy vositalar turizmni samarali boshqarishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ekologik soliqlar va differensial yig‘imlar resurslardan ortiqcha foydalanishni kamaytiradi, subsidiya va imtiyozli kreditlar esa ekologik innovatsiyalarni rag‘batlantiradi. Davlat-xususiy sheriklik infratuzilmani rivojlantirishda investitsion barqarorlikni ta’minlaydi, hududiy preferensiyalar esa turistik oqimlarni muvozanatlashtiradi. Shu sababli turizmni barqaror rivojlantirish yagona choraga emas, balki o‘zaro uyg‘unlashgan moliyaviy mexanizmlar tizimiga asoslanishi lozim. Bu yondashuv uzoq muddatli raqobatbardoshlik va resurslarni saqlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). Sustainable Tourism for Development Guidebook. Madrid, 2013.
2. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). International Recommendations for Tourism Statistics 2008. Madrid, 2010.
3. World Bank. Tourism and the Blue Economy: Sustainable Tourism Development. Washington DC, 2017.
4. OECD. Tourism Trends and Policies. Paris, 2020.
5. UNEP & UNWTO. Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers. Paris–Madrid, 2005.
6. Bramwell B., Lane B. Sustainable tourism: An evolving global approach. Journal of Sustainable Tourism, 2011.
7. Gössling S., Hall C.M., Weaver D. Sustainable Tourism Futures: Perspectives on Systems, Restructuring and Innovations. Routledge, 2009.
8. Dwyer L., Forsyth P. Economic measures of sustainable tourism. Ecological Economics, 2008.
9. Buckley R. Tourism and Environment. Annual Review of Environment and Resources, 2012.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining turizmni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari to‘plami. Toshkent, 2019–2023.